

GRAFIČKI LISTOVI NATALA BONIFACIJA (1537-1592) U ALBERTINI

Milan Pelc

UDK 76.034.7 (450: 497.5) "15": 929 Bonifacio, N.
Izvorni znanstveni rad
Milan Pelc
Institut za povijest umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu

U tekstu se raspravlja o poznatom grafičaru Natalu Bonifaciju (Božo Bonifačić, Šibenik, 1537-1592) i njegovim djelima koja su sačuvana u bečkoj zbirci Albertina. Riječ je o petnaest bakropisa iz različitih faza umjetnikove djelatnosti. Najveći njihov broj pripada popularnoj grafici, dok je jedan list kartografske naravi jer prikazuje otočje Tremite, a jedan se odnosi na suvremenu izgradnju u Rimu.

Istraživači koji su dosad opširnije opisivali djela Natala Bonifacija* bili su talijanski stručnjaci koji, koliko mi je iz literature poznato, uglavnom nisu iscrpno konzultirali grafičke zbirke i biblioteke izvan Italije, pa tako ni jednu od najvećih na svijetu, bečku Albertinu. A upravo ona čuva niz dosad neobjavljenih i nezabilježenih grafika tog našeg majstora koji je, kao i njegov sugrađanin Martin Rota Kolunić (oko 1540-1583), značajno pridonio povijesti renesansne grafike.¹

* K. Prijatelj u Hrvatskom biografskom leksikonu, sv. 2, 1989., piše umjetnikovo ime kao BONIFACIJ, NATAL a navodi i druge oblike, pa i kroatizirani oblik Božo Bonifačić. Što se godine rođenja tiče, većina pisaca bilježi je kao 1538. Ipak mislim da ne treba sumnjati u to da je Bonifacio rođen za Božić 1537. Na njegovom epitafu u šibenskoj crkvi sv. Frane stoji da je umro 23. veljače 1592. »star 54 godine i dva mjeseca«. Rođen je dakle oko 23. 12. 1537 pa su mu i nadjenuli ime Natale - Božo.

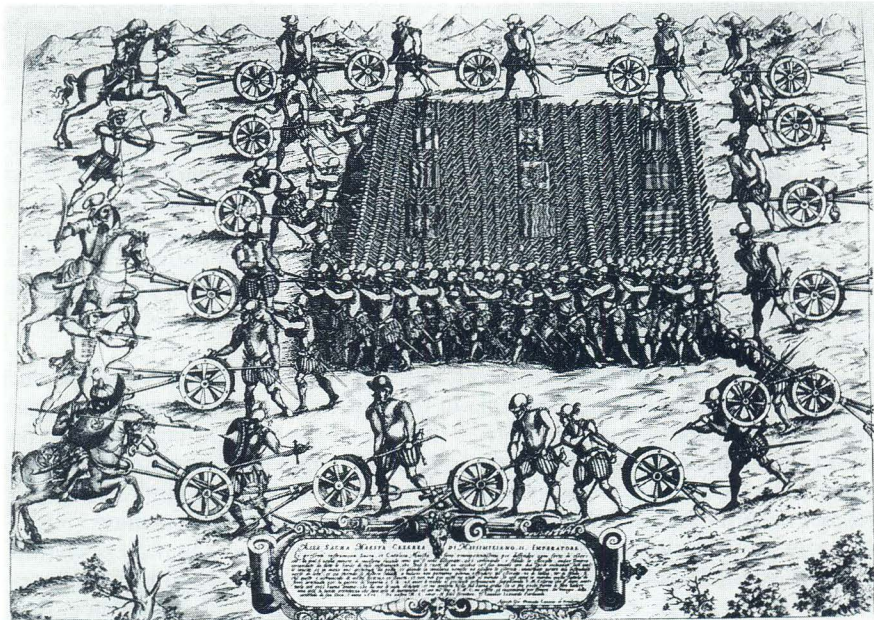
¹ Temeljit pregled literature o Bonifaciju donosi F. BORRONI u *Dizionario biografico degli Italiani*, sv. 12. 1970, str. 201-204. Njegovu popisu dodao bih još i moj rad pod naslovom »Prilog poznavanju ilustracijskog opusa šibenskog grafičara Natala Bonifacija (1537-1592)«, iznesen na simpoziju posvećenom Ivanu Duknoviću, u Trogiru mjeseca studenog 1992. Rad bi trebao biti objavljen u zborniku.

Objelodanjivanje skupine od petnaest bakropisa, koji se nalaze u Albertini, bogatije će osvijetliti djelo grafičara svestrane tematike kakav je bio Bonifacio. Šibenski majstor prihvaćao se svih zadataka što ih je pred grafičku umjetnost postavljalo 16. stoljeće: izrađivao je reprodukcije umjetničkih djela, izvodio listove popularnog i prigodnog sadržaja, bavio se izradom zemljopisnih karata i veduta, ilustrirao knjige. Opredijelio se pak isključivo za tehniku jetkanja (u to doba veoma je rasprostranjena »uglednija« tehnika bakroreza), jer ona dopušta ležerno i brzo prenošenje crteža na bakrenu ploču. Grafičar koji je izvodio velik broj listova, često golemog formata, sastavljenih od otisaka s više ploča, morao je biti brz i vješt crtač, ali ne i onako temeljit kakav bi morao biti da se posvetio crtački zahtjevnijoj tehnici bakroreza. U Bonifacijevo doba grafički umjetnici njegova ranga vole bakropisni crtež upravo zbog »ekonomičnosti«. »Estetskom« istraživanju izražajnih mogućnosti jetkanja posvećuju se »veliki« majstori poput Parmigianina ili Andrije Medulića, poslije Callota ili Rembrandta, slikari-grafičari (*peintres-graveurs*) koji nikad ne izrađuju komercijalne grafike po narudžbi izdavača-trgovaca. A upravo za ovakve radi Bonifacio.

Njegovi bakropisni listovi iz Albertine pravi su mozaik radova koji oslikava tematska područja i vrhunske umjetničke domete takozvane popularne grafike u 16. stoljeću. No njegovi listovi, isto tako kao i oni Martina Rote, uglavnom pripadaju »elitnoj«, a ne »pučkoj« popularnoj grafici toga doba. Namijenjeni su, dakle, obrazovanim primaocima iz »boljih« staleža, ljudima koji su očekivali da im se stvari i događaji prikažu s odgovarajućom slojevitošću u poruci i u umjetničkom izrazu. Ima među tim bakropisima i jednostavnih »ikona«, poput prikaza Bogorodice, i duhovitih moralizatorskih letaka sastavljenih u duhu postridentinske katoličke obnove, namijenjenih jednostavnijim primaocima iz širih slojeva. Listovi su, sudeći prema datacijama, nastali između 1571. i 1589. godine, a sudeći prema adresama izdavača, u Veneciji i u Rimu. Zato ih se može smatrati nekom vrstom reprezentativnog izbora - presjeka u toku gotovo svih godina stvaranja majstora iz Šibenika. Naime, najstariji njegov poznati list datiran je 1570. u Veneciji gdje, kako znamo, ostaje do 1575. godine kada, kao i mnogi drugi, privučen svečanostima Svete godine odlazi u Rim. U Rimu je pristupio hrvatskoj bratovštini svetog Jeronima, a dobro se snašao i kao grafičar o čemu, među ostalim, svjedoči i sam, potpisujući crtež velikog zemljovida Ilirika svojim imenom i statusnom oznakom *scultore in Rami et accademico della Compagnia degli Virtuosi in Roma*.²

² Taj zemljovid, posvećen Faustu Vrančiću, trebao je, čini se, biti dovršen 1592. No njegovo dovršenje omela je smrt koja je Bonifacija zadesila u posjetu bolesnoj majci u Šibeniku 23. 2. 1592. Originalni predcrtež posjedovao je Kukuljević u svojoj zbirci. On navodi datum posvete Faustu Vrančiću kao 10. 5. 1592, što je s obzirom na datum Bonifacijeve smrti, zapisan na njegovoj nadgrobnoj ploči u Šibeniku, zacijelo krivo: I. KUKULJEVIĆ, Slovník umjetnikah jugoslavenskih, Zagreb 1858, str. 36. Kukuljević je crtež vjerojatno pronašao u arhivu bratovštine sv. Jeronima, čijim je članom i sam postao 1857; J. BURIC, Iz prošlosti hrvatske kolonije u Rimu, Roma 1964, str. 17.

Među brojnim narudžbama izdavača ističu se one s područja kartografije. Doista, Šibenčanin je u Rimu postao najugledniji crtač zemljopisnih karata. Njegov se posao nije sastojao u pukom precrtavanju tuđih predložaka, već je uključivao i veliku sposobnost crtačkog uživljavanja u specifičnosti kartografske konvencije. Ali nije bila potrebna samo vještina, već i brzina - a to je bez sumnje bila Bonifacijeva odlika: trebalo je brzo i bez pogreške predložak s papira prenijeti na bakropisnu ploču, najčešće vrlo velikog formata. O njegovoj spretnosti i crtačkoj brzini najbolje svjedoči knjiga Domenica Fontane *Della trasportatione dell'obelisco Vaticano* sa 40 bakropisnih tabli folio ili dvostrukog folio formata, izdana u Rimu 1590. Bonifacio je rutinirani crtač, ali u njegovoj rutini ima mnogo zadovoljstva i već gotovo barokne raskoši, naročito u zonama ukrasnih kartuša koje nose natpise, heraldička obilježja i ukrase.

Prikaz upotrebe novog oružja, autor teksta Leonardo Fioravanti, bakropis (320 x 450 mm), 1571. (izdao G.F. Camocio)

1. Najranije datiran list iz Albertine nosi godinu 1571. i adresu venecijanskog izdavača Giovannija Francesca Camocija, poznatog naročito po djelatnosti u kartografskom izdavaštvu. Premda je izdao mnogo karata i veduta, sam Camocio, kako smatra R. Gallo, nije izveo ni jednu jedinu kartu: to su radili drugi po njegovoj narudžbi.³

³ R. GALLO, Gioan Francesco Camocio and his Large Map of Europe, u: *Imago mundi*, 6/1949, str. 97. Za talijanske izdavače koji će se spominjati u daljnjem tekstu vidjeti P. BELLINI, Printmakers and dealers in Italy during 16th and 17th centuries, u: *Print Collector*, 13/1975, str. 17-45 (ne spominje jedino Borgarucija).

Ipak, ovdje se ne radi ni o kakvom zemljovidu, već o listu na kojem grafičar ilustrira upotrebu i prednosti novog oružja što ga je izumio Leonardo Fioravanti, liječnik, kirurg, alkemičar iz Bologne (umro 1588) namijenivši ga caru Maksimilijanu II. Natpis u maniristički ukrašenoj kartuši istovremeno je i naslov lista i posveta habsburškom vladaru te objašnjenje novoizumljenog oružja. Tekst je zanimljiv, pa ga prenosim u cijelosti:

Alla sacra Maesta Cesarea di Massimiliano II. Imperatore // Li presenti instrumenti Sacra et Catolica Maesta sono omnipotentissimi per diffender ogni sorte di essercito, da qual si uoglia numero di caualleria facendo come qui si vede disegnato, cio è caminando o stando lo esercito, andar sempre circondato da tutte le bande di tali instrumenti, che sono ruote di un cocchio co'l suo timone con dui spedi inchiodati suso quelle couette et in mezzo uno archibuso da posta, et quando la cavalleria uenisse ad assalire lo esercito, immediate girari tali instrumenti uerso di loro, et cio facendo se fossero cauallari a milioni non potranno giammai offendere tal esercito, ne di lancia, ne di spada, si che questo è instrumento di molta fortezza, et sigurta, et mai più uisto ne usato al mondo, et cosi come io mandai quella scatola di ferri artificciati per la guerra di Ungaria a V. M. cosi ancor li mando il presente instrumento, supplicando V. M. Cesarea, che si degni accettario con quel buono animo, che da me li vien dedicato, et mi conserui nella sua buona gratia, et io fra pochi giorni li faro vedere una cosa di tanta grandezza che sara cosa di maruaviglia, et con tal fine a V. M. C. mi offero et raccomando per sempre. Di Vinegia, della contrada di San Luca, l' anno 1571. Di Vostra M. C. unico et fidel seruitore Il Cauallier Leonardo Fiorauanti. Izdavač lista potpisao se u donjem desnom uglu kartuše: *Apriso Gio. Fran. Camocio*, a sićušni monogram crtača NB F nalazi se u donjem lijevom uglu lista.

Iz teksta izlazi da je bolonjski izumitelj, koji tada boravi u Veneciji, već poslao caru jedan svoj izum («scatola di ferri artificciati») koji je, poput ovoga, imao biti upotrijebljen u ratu protiv Turaka u Ugarskoj. Doista i crtač je na svom prikazu upotrebe novog oružja (dva trozuba na kotačima s arkebuzom u sredini) simulirao borbu kršćanske čete, zaštićene od napada turske konjice i pješaka novim oružjem. Sigurno je da ovaj list velikog folio formata (320 x 450) nije bio namijenjen jedino caru Maksimilijanu II. već je, kao reklamni prospekt, predstavljao novo oružje i drugima koji bi za nj mogli biti zainteresirani. No Fioravanti, poznat po izumima zbog kojih ga neki istraživači smatraju šarlatanom, poglavito je od cara očekivao blagonaklon odnos, možda namještenje pri dvoru ili kakvu proviziju. U svakom slučaju, putem grafičkog lista promovirao je sebe i svoj izum.

2.-3. Nekoliko je Bonifacijevih reprodukcija (grafičkih prijevoda) tuđih umjetničkih predložaka zabilježeno u literaturi, ali je zasad poznata samo jedna: ona u Albertini.⁴

⁴ Jedan prikaz »Navještenja« (*Nunziata*) prema predlošku F. Zuccaro spomenut je u inventaru listova rimskih izdavača Andree i Michelangela Vaccarija, nasljednika Lorenza Vaccari, načinjenom 1614, v. A. BERTOLOTTI, *Artisti Veneti in Roma nei secoli XV, XVI e XVII. Studi e ricerche negli archivi Romani*, Venezia 1884, str. 35 i MIAGOSTOVICH, Natale Bonifazio, u: *Il nuovo chronista di Sebenico*, 1894., str. 88-89. Drugi je pak list »Poklonstvo pastira« prema izvorniku T.

Krist na Maslinskoj gori, inventor TIZIAN, bakropis (242 x 202 mm)

U Albertini se nalazi prikaz *Krista na Maslinskoj gori*, prema invenciji Tizijanovoj. Sačuvane su dapače dvije verzije iste teme: prva bez okvira s podatkom dolje desno TIZIANVS INVENTOR N.B. F. SE. (242 x 202) i druga s ukrasnim okvirom, no sa središnjom slikom u protuotisku (*contre-preuve*, 288 x 338). Na drugoj je ubilježena i adresa izdavača Venecijanaca

Zuccaro, što ga je kratko zabilježio MIAGOSTOVICH, isto, str. 88. I. KUKULJEVIĆ (bilj. 2) str. 38 bilježi još neke: »svetog Jerolima« prema Tizianu iz 1571, i »Porodjenje Adonovo« polag Raffaella iz 1586. No Kukuljević ne navodi gdje je vidio dotične listove.

Krist na Maslinskoj gori s ukrasnim okvirom, inventar TIZIAN, bakropis (288 x 338 mm) (izdao Luca Bertelli)

Luke Bertellija. Ukrasni okvir ispunjavaju četiri kartuše u kojima su ucrtani simbolički prizori koji svojim značenjem proširuju poruku središnje slike. Na gornjem dijelu okvira prikazana je *caritas*, a na donjem dijelu odgovara joj prikaz pelikana s mladunčadi što se hrane krvlju iz njegovih prsiju: simbol nesebične Kristove žrtve. Uz tu kartušu prikazane su i alegorijske figure Vjere i Ufanja (*religio, spes*). Na bočnim ploham okvira prikazana su u kartušama dva svetopisamska patnika čvrste vjere: iz Starog zavjeta Job na lijevoj strani, iz Novog zavjeta Ivan Krstitelj na desnoj strani. Ostali motivi koji ispunjavaju plohe okvira jesu uobičajeni renesansno-maniristički ukrasi.

Zahvaljujući simboličkom proširenju središnjeg prikaza, druga je verzija bogatija pobožnim porukama koje zapravo čine teze za propovijed ili verbalno tumačenje središnjeg događaja pomoću svetopisamskih paralela i vjerskih alegorija. Pobožni duh posttridentinuma i ovdje je snažno utjecao.

Ipak, u prvoj se verziji zbog neposrednosti cjeline snažnije doživljuje umjetnička vrijednost kompozicije (Tizianove zamisli) i (Bonifacijeva) crteža. Treba međutim dodati da Bonifacijev bakropis zacijelo nije nastao prema Tizijanovoj slici iz 1559-1562. (danas u Escorialu), jer je ona poslana u Španjolsku 1562, nego vjerojatno prema grafičkom prijevodu te slike, što ga je oko 1563. godine izradio Giulio Bonasone.⁵

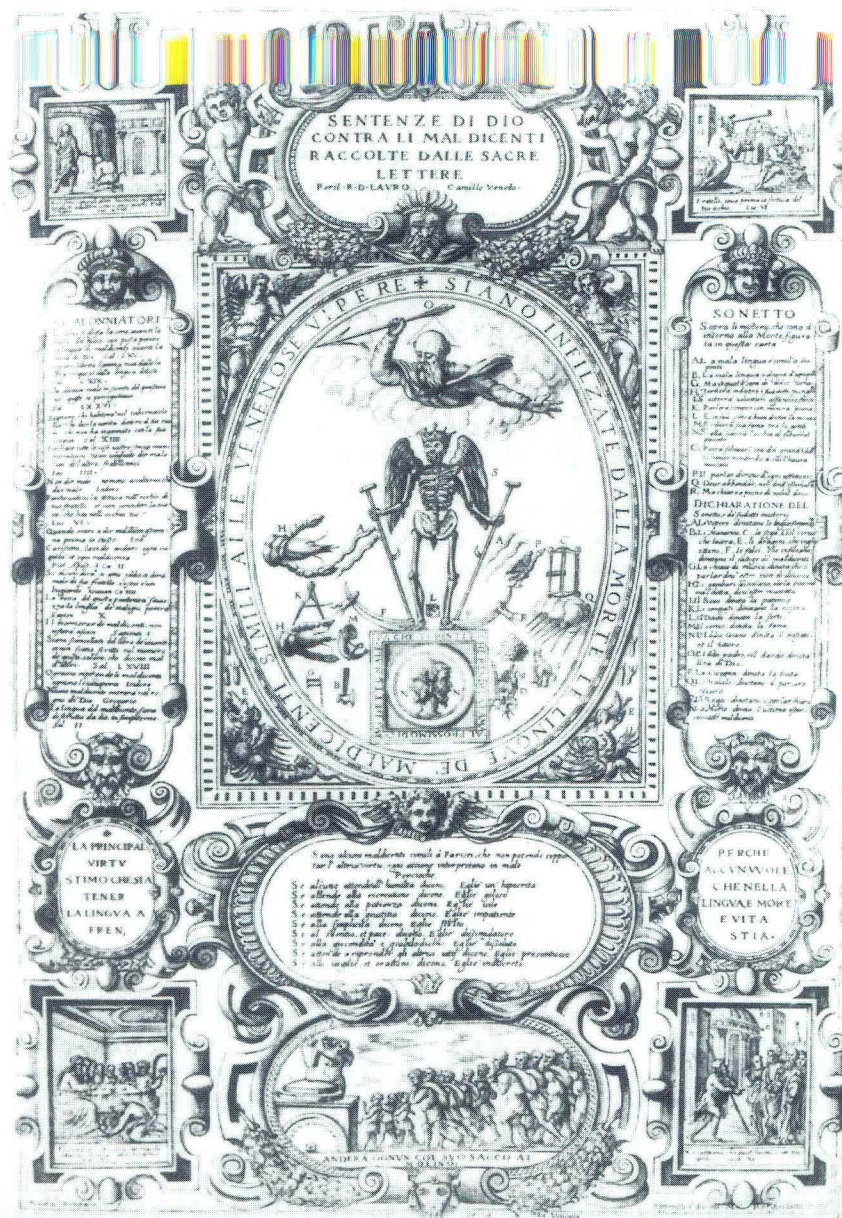
Bonifacijeva kopija nešto je manja od originalnog Bonasoneova lista, a izvedena je s obrnutim stranama. Dakle, strane okrenute u skladu s Bonasoneovim listom ima druga, *contre-epreuve* verzija Bonifacijeva bakropisa. Svojim potezima i polaganjem linija Šibenčanin nastoji evocirati sistematičnost i mrežoliko polaganje linija s predloška, na kojem Bonasone kombinira tehniku bakroreza i jetkanja. Bonifacijev je crtež nešto površniji, naročito u reproduciranju materijalne kvalitete oblika, pa i ticijanske dramatičnosti u izrazu Isusova lica. Tizianov (Bonasoneov) predložak Bonifacio malo pojednostavnjuje, čineći ga tako lakšim za razumijevanje, no ipak s uspjehom odražava dramatični kontrast između usnulih apostola i tjeskobnog Krista. U dubini pejzaža na lijevoj strani razabire se gomila koja kreće prema Maslinskoj gori. Primaoci ovog lista bili su možda manje osjetljivi za slojevitost Tizianova slikarstva, koju bolje odražava Bonasoneova reprodukcija, no i oni su ipak preko Bonifacijeva djela barem donekle sudjelovali u veličini Tizianove umjetnosti. Naime, onda kao i danas postojale su tehnički manje ili više savršene reprodukcije umjetničkih djela. U 16. stoljeću svaka je vrsta reprodukcije imala svoju publiku, a sve zajedno stvarale su kulturni humus u najširem smislu.

4. Didaktički duh katoličke obnove okrenut moralnom i vjerskom obrazovanju puka našao je u Veneciji osobito plodno tlo, odrazivši se u djelima velikih umjetnika poput Tintoretta ili slikara iz obitelji Bassano, no daleko više u bogatoj produkciji grafičkih listova s moralizatorskim temama i podukama.⁶

Toj je produkciji pridonio i Bonifacio zanimljivim bakropisom velikog folio formata (457 x 307), čiji je tekstovni dio zamislio venecijanski svećenik Lauro Camillo. Njegov je naslov dovoljno rječit: *Sentenze di Dio contra il mal dicenti raccolte dalle sacre lettere*. Izdavač je Borgarutio Borgaruci - njegova adresa nalazi se u donjem desnom uglu lista, nasuprot crtačevu potpisu

⁵ M. CATELLI ISOLA, *Immagini da Tiziano*, Roma 1977, br. 6: S. MASSARI, Giulio Bonasone, Roma 1983, sv. 1, br. 137.

⁶ Vidi npr. A. OMODEO, *Mostra di stampe popolari Venete del '500*, Firenze 1965, naročito listove poput »Typus veri religiosi« i »Typus Ecclesiae catholicae« Luke Bertellija (br. 27 i 28). Od samog Bonifacija sačuvana su još dva lista slične vrste (*Raccolta delle Stampe Achile Bertarelli*, Castello Sforzesco, Milano) nastala 1581. u Rimu: *Bivium vitae humanae i Scala coeli et inferni ex divo Bernardo*, v. S. BIANCHI, *Apporti per Natale Bonifacio*, u: *Raccolta delle Stampe A. Bertarelli*. *Raccolte di Arte Applicata*. Museo degli Strumenti Musicali. *Rassegna di studi e di notizie*, sv. X, Milano 1982, str. 189-205.

Sentenze di Dio contra li mal diecenti raccolte dalle sacre lettere, autor teksta Lauro Camilo, bakropis (457 x 307) 1574. (izdao Borganutio Borganuci)

koji ovdje glasi *Nadal Bonifacio .f.* Godina 1574. Slike i tekst smješteni su u dekorativne kartuše različitih oblika i veličina, no sve su povezane dijelovima *Rollwerka*, zavojustog ukrasa omiljenog manirističkom ukusu. Njihov raspored podsjeća na raspored ukvirenih polja na oslikanim venecijanskim

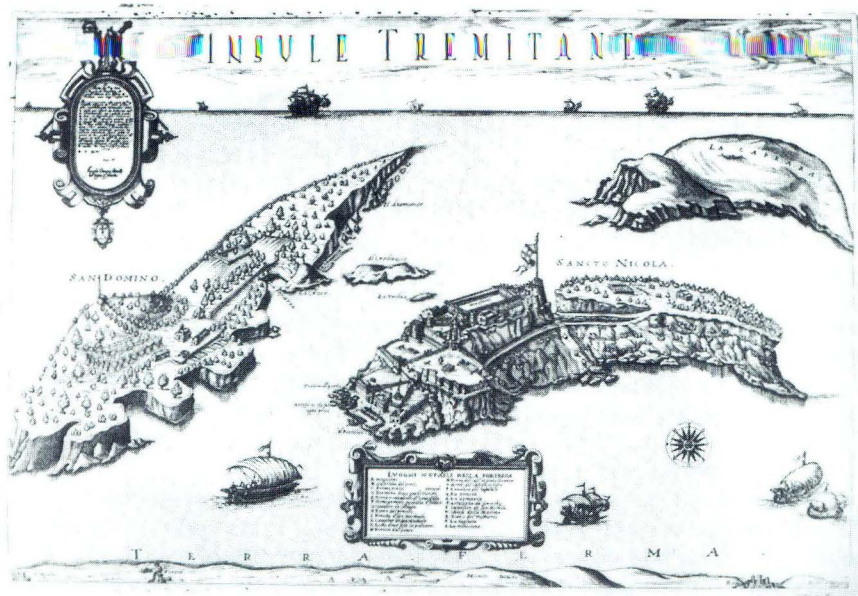
stropovima Cinquecenta. Slikom dominira središnji posebno uokvireni medaljonski oval sa simboličkim znakovima, obilježenim slovima abecede i objašnjenim u duguljastoj uspravljenoj kartuši na desnoj strani. Tako primjerice rakova kliješta označena slovom H znače: *Li gambari dinotano che la parola mal detta deu' esser riucata*. Dvije zmiје pored kojih stoji slovo A znače: *Le vipere dinotano le lingue serpentine*. I tako dalje. Promatrač je u »legendi« na desnoj strani nalazio tumačenje svakog simbola iz središnje slike. U okomitoj kartuši na lijevoj strani pak autor teksta donosi izbor sve-topisamskih članaka koji se odnose na grijehe prouzrokovane zlim jezikom. Zanimljiv je i tekst u kartuši ispod središnjeg ovala. U njemu se kude oni »farizeji« koji ne podnose tuđe vrline, nego im uvijek pronalaze zamjerke, poput: *Se alcuno attende all' humilta dicono, Eglie un' hipocrita* i tako dalje. U četiri ugaone kartuše kvadratnog oblika evocirani su odgovarajući prizori iz Novog zavjeta, a u ovalnoj kartuši pri dnu slike prikazani su muškarci (!) koji s vrećama idu prema mlinu. Natpis unutar ovala opominje: *Andera ognun col suo sacco al molino*.

Bonifacijev posao bio je da zamisao autora teksta ilustrira crtački jednostavnim sličicama i simbolima i da ih sjedini u preglednu cjelinu. Upravo pregledno sjedinjavanje većeg broja slikovnih i tekstovnih podcjelina po uzoru na slikarsku »arhitekturu« oslikanih venecijanskih stropova daje ovom zanimljivom, popularnom listu posebnu umjetničku vrijednost.

5. Sljedeći Bonifacijev list iz venecijanskog razdoblja koji čuva Albertina jest prospektivna veduta Tremitskog otočja naslovljena *Insule tremittane*. Taj bakropis velikog formata (315 x 472) izdao je 1574. Donato Bertelli, a Bonifacio se potpisao u donjem desnom uglu sićušnim monogramom NB.⁷

Prikaz Tremitskog otočja posvećen je patru don Angelu da Piacenza, opatu samostana s. Maria di Tremiti, koji je sa svojim redovnicima odbio nekoliko turskih pokušaja osvajanja otočja, od kojih je najozbiljniji bio onaj od 5. kolovoza 1567. Bonifacio se, kako piše u posvetnoj kartuši, u svom slikovnom opisu oslanja na neki vjerni crtež otočja koji je izdavaču »dospio u ruke« i na izvještaj stanovitog Luigija iz Capue. Ipak, potpisnik posvete nije crtač nego izdavač Donato Bertelli. Otočje je prema kartografskom uzusu vremena prikazano iz kose ptičje perspektive. Važniji lokaliteti označeni su slovima čija se legenda nalazi u pravokutnoj kartuši ispod glavnog otoka, na kojem je samostan. List je prekrasan primjer zemljopisne vedutistike druge polovine 16. stoljeća. Na njemu dolazi do izražaja Bonifacijeva spretnost u organizaciji širokog i dubokog pejzažnog prostora, spretnost koja mu je donijela famu najboljeg crtača zemljopisnih karata u Rimu (*caelator divinus et optimus geographus*, kako piše na njegovoj nadgrobnoj ploči).

⁷ Ovaj list bilježi R. ALMAGIA, *Monumenta cartographica Vaticana*, sv. II, 1948, str. 7-8, pod naslovom »Pianta prospettica delle isole Tremiti«. Prema njemu Vatikanska biblioteka posjeduje dva otiska, jedan bez adrese (sign.: St. Geogr. 144.), drugi s adresom, kao ovaj iz Albertine (St. Geogr. 145). Smanjenu verziju ove vedute Bonifacio je priredio za knjigu Jana Zuallarta, *Il devotissimo viaggio di Gierusalemme*, Rim 1586 i 1595. Listove koji se nalaze u vatikanskoj biblioteci bilježi i reproducira i L. DONATI, *Intorno all' opera di Natale Bonifacio*, u: *Archivio storico per la Dalmazia*, 15/1933, fasc. 89, str. 216. Donati reproducira *prvo* stanje lista, bez adrese izdavača.

Insule Tremitane, bakropis (306 x 425 mm), 1579. (izdao Donato Bartelli)

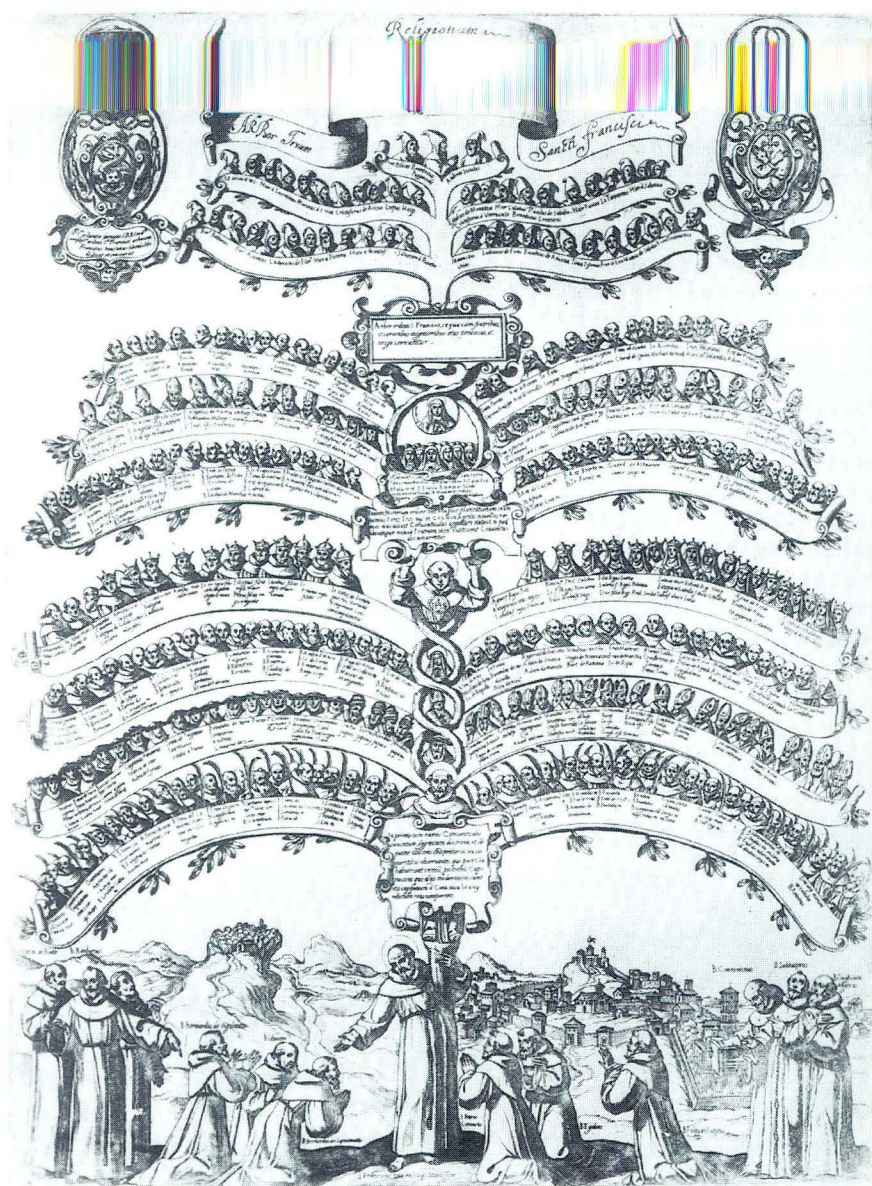
6. Bakropis na kojem je prikazano »sveto platno«, »Volto santo«, (dim. 306 x 425) datiran je u Rimu 1579. i opremljen adresom rimskog izdavača Lorenza Vaccari, onog u čijoj je ostavštini evidentirano 16 Šibenčaninovih bakropisa, od kojih većina do sada nije pronađena. Prikaz »svetog platna« u koje je prema predaji bio zamotan mrtvi Krist (danas se platno čuva u Torinu) donosi trenutak u kojem tri biskupa, okružena đakonima, raširenu tkaninu s trijema pokazuju pobožnom puku koji se okupio u prizemlju. Radnja se događa u francuskom gradu Chambéryju, u kojem je sveto platno nakratko boravilo prije konačnog pohranjivanja u Torinu, kamo ga je prenio gorljivi protureformator, savojski vojvoda Emanuel Filibert. Događaj je opisan trojezičnim tekstom, talijanskim, latinskim i francuskim, na dvjema natpisnim pločama položenima uz gornji rub slike. Talijanski dio objašnjenja glasi: *Questo è il uero ritratto del santo sudario di Christo Gesu redentore nostro nel quale fù posto dentro il sepolchro et adesso si mostra da tre Vescovi con grandissima reuerenza et concorso de popoli il quarto di de Maggio nella città di Ciambery in Sauoia*. Otisak Kristova tijela prikazan je sprijeda i straga, upravo onako kako se tijelo ocrtava na sačuvanom platnu iz Torina. No nasuprot obrisnom otisku sa stvarnog platna, sliku svetog tijela Bonifacio prikazuje s velikom anatomskom iscrpnošću i, za razliku od ostalih dijelova prizora, tehnikom istočkavanja.⁸ Mišići, tetive, zglobovi i kosti tog tijela kao da su

⁸ Za usporedbu vidjeti izvrsne fotografije »svetog pokriva« u: K. F. WEAVER, The Mystery of the Shroud, u: National Geographic, vol 157, br. 6/1980, str. 730-753.

crtani prema nekom anatomskom priručniku kakvih je bilo mnogo u to doba. Ipak je Bonifacio kao predložak morao imati dobar originalni crtež nekog očevica, jer osnovne značajke u položaju tijela s torinskog platna i na Bonifacijevoj slici gotovo se potpuno poklapaju. Bonifacijeva crtačka vještina pak naročito se iskazuje u prikazu pobožnih adoranata u prizemlju trijema. Njihovi egzaltirani pokreti i snažna skraćjenja, a naročito neodređenost njihovih smještaja u prostoru s donje strane, elementi su manirističkog *disegna* koji progovara iz majstorova stila. Bonifacio, kao i njegov sugrađanin Rota, poznaje visoku umjetnost svog vremena i vlada njezinim glavnim konvencijama u prikazivanju. No u kompozicijskom smislu - a treba uzeti u obzir da je Bonifacio potpuni autor ovog lista - dolazi do izraza još jedna vrijednost: kontrast jednoliko uzgibanih figura na trijemu i onih uzbuđenih u prizemlju. Taj kontrast upućuje na razliku između dostojanstva klerika i neobuzdane emotivnosti puka. Pa i među klericima postoji razlika u iskazivanju osjećaja: đakoni s izrazima udivljenja i odgovarajućim pokretima asistiraju trojici gotovo nepomičnih biskupa, čije tjelesne pojave nastavljaju i ponavljaju polukružne prostorne oblike triju lučnih nosača trijema. Doista ovaj list potvrđuje Bonifacija kao umjetnika koji umije efektno, kompozicijskim i crtačkim sredstvima bliskim »visokoj« umjetnosti, izraziti svoje zapažanje i zamišljanje jednostavne ali svečane predstave za puk.

»Sveti pokrov«, bakropis (306 x 425 mm), 1579. (izdao Lorenzo Vaccari)

Arbor trium religionum sancti Francisci, bakropis (520 x 389 mm)

7. U Rimu je nastao i zanimljiv bakropis koji prikazuje genealoško stablo franjevacu, *Arbor trium religionum sancti Francisci*. Taj list dimenzijama je veći od dosadašnjih (520 x 389). Na njemu nema Natalove signature, ali je njegovo autorstvo izvjesno. Naime, list je, kako piše u kartuši ispod grba na gornjoj lijevoj strani, posvećen kardinalu franjevcu F. Costantiu Sarnano, a naručilac lista i potpisnik posvete bio je Natalov brat Franjo (Franciscus Bonifacius), liječnik u Rimu. Natal je zacijelo izradio list prema bratovoj

SANCTISS. D. N. D. SIXTO. V. P. O. M.

SANCTISS. D. N. SIXTO V
PONT. OPT. MAX.
CASTORIS DVBRANTIS
DISTICA XX.

*AVNERA dant nato Reges hoc tempore Christo,
Tupro Muneribus Carmina SIXTE cape.*

AD EVNDEM.

*At si quis numeris tua Faeta excelsa canemus,
Sydere si faucas optime SIXTE tuo.*

IN CREATIONE SIXTI V.

*Dum Felix Urbem Felicem reddis eg Orbem,
Quam bene Felicis Nomen eg Omen habes?*

IN CORONATIONE EIVSDEM.

*Nubila dum scelerum pendunt, dumq; ingruit error,
Vndiq; SIXTE tuo Sydere fuisse Ratem.*

IN NAVEM PETRI AB EODEM IN TEMPE
Hanc feceratam.

*Dum rapidis Ventis, vndisq; agitata rubeat
Sacra Ratis, SIXTI Sydere surgit onans.*

IN GRASSATORVM EXTERMINATIONEM.

*Sicarios SIXTUS Caelo auspice perdidit, inde
Vortas campis reddita, Paxq; Gregi.*

IN HOMICIDAS, ET ADVLTEROS.

*Commissit SIXTUS Veneris Martisq; furoras,
Sicut ut ab urbe sacra Marsq; venusq; procul.*

DE IUSTITIA PACE, ET SECVRITATE
restituata.

*Omnia tuta videt Caput Orbis Preside SIXTO,
Astrea est Terra reddita, Paxq; Marti.*

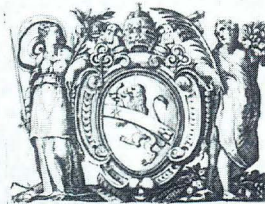
IN VIAS STRATAS.

*In vestras patet vias Roma hospita Rectas
Adlicet, atq; hostiu pellit, agiq; Malas.*

DE INGENTI PECVNIA AD NECESSARIOS
& publicos S. R. E. vltis collecta.

*Quo praesul Caelo tibi vix data Calica SIXTE,
Quo Terra praesul prouincis Aera parat.*

ROMAE,
Apud Bartholomaeum Grassium.
Cum Privilegio eg

IN CAESARIS OBELISCI TRANSLATIONEM

*Dum transfers Montes MONTALTE i Montecelsos,
Illum SIXTE facis, quod facit ipsa Fides.*

DE CRUCE IN OBELISCI VERTICE POSITA.

*Ecce Cruci excelsa nunc subiunguntur Honores
Imperatorum, Munere SIXTE tuo.*

DE EIVSDEM CONSTANTI PIETATE,
& Charitate erga suos Populos.

*Ponderibus librata suis stas Pyramis alta,
Ve SIXTI in Populus stas Pietatis Amor.*

IN COLUMNAS SANCTORVM PETRI, ET
Pauli flatus decoratas.

*Diuorum stena decoras bone SIXTE Columnas,
Vt sapere hinc Populus discat, eg alta sequi.*

IN SACELLVM IN TEMPO S. MARIAE IN
Monte esquilino erectum.

*Pauper adhuc SIXTUS stetit regale Sacellum,
Tantum Animi potuit Menti generosa py.*

IN INSIGNIA SIXTI V. P. O. M.

*Sunt alii Montes, alius Leo, Sydus eg alium,
Cordis tamen SIXTI Mons, Leo, Stella minor.*

IN EIVSDEM INSIGNIA.

*Vinas, eg excubitor pelles genus omne infernas
Hic LEO, ut illasum seruet ouile DEI.*

DE PATERNA SOLLICITVDINE PRO
suo Grego.

*Pro Grego SIXTE tibi qua Cura? Pascha, Lympha,
Pyramis, Aet, Pacis commoda, Honorq; Crucis.*

DE VIRIS CLARISSIMIS IN ILLUSTRISSIMORVM
Cardialium Collegium SIXTO V. cooptatis.

*Quos virtus aluit, quos enebit Aether amicus,
Hos Tu SIXTE sacro cingis Honore Patres.*

AD EVNDEM SIXTVM. V.

*SIXTE vale, vt multos valeas dominarier annos,
Si tibi non curas cinere, vixit Gregi.*

TYPIS
Titi & Pauli Dian. CIO. IO. XXCVI.
Superiorum permissu.

Prikaz vatikanskog obeliska s portretom pape Siksta V, autor teksta Castor Durante, bakropis (523 x 360 mm), 1586. (izdao Bartolomeo Grassi)

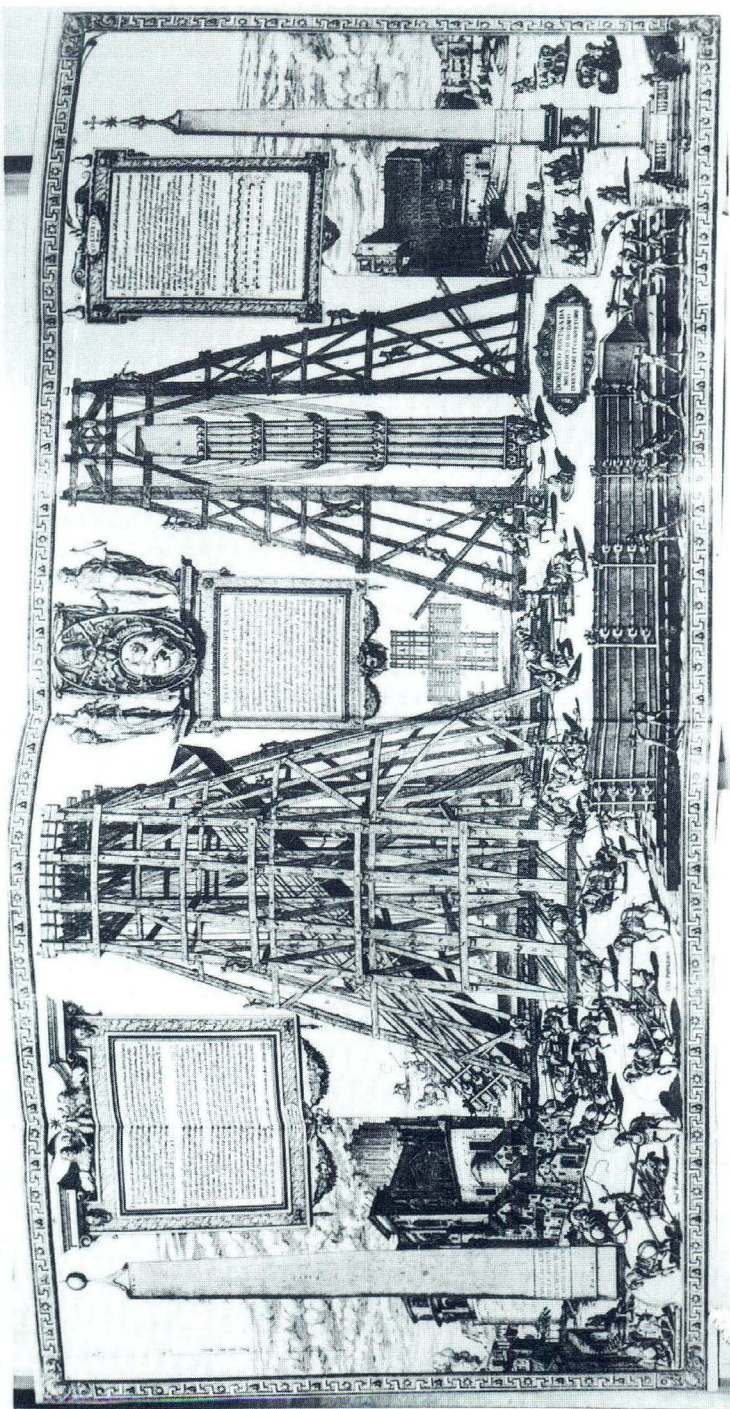
narudžbi. S neskrivenim užitkom u »dokumentarnom« nabranju list prikazu-

je »rodoslovno stablo« franjevačkog reda. Na njegovim »granama« »portretirana« su znamenita braća i sestre, oni koji su postali mučenici i sveci, koji su bili kraljevi i kraljice, pape, biskupi, kardinali i obični redovnici. Granato stablo, na čijim su »granama« izmišljeni portreti znamenitih redovnika, s njihovim imenima ispisanima na svicima, čiji je korijen i deblo sam sveti Franjo, »raste« ispred krajobraza u kojem se jasno raspoznaje veduta Assisija na desnoj strani i kapelica svetog Damjana na šumovitoj stijeni lijevo. Prvih osam grana zauzima najstariji franjevački red, konventualci, drugih šest nešto mlađi opservanti, a na vrhu su kapucini, najmlađi ogranak franjevačkog reda, potvrđen u 16. stoljeću. Između tri para grana s opservantima umetnut je medaljon s redovnicama. Potanko opisivanje svake grane ovoga bogatog stabla zahtijevalo bi više prostora. Ipak je težište prikaza na uspostavljanju kronološke hijerarhije i »izvornosti« svakog od triju franjevačkih ogranaka (koji često vode rivalske rasprave o primatu), pri čemu je najviše časti iskazano franjevcima konventualcima koji su, kako piše u kartuši ponad svetog Franje, *sanctitate, dignitate, doctrina et sanguine illustres*, a među njima je i sveti Antun Padovanski u čijim se rukama nalazi spomenuta kartuša. U ovom kontekstu valja istaći da je u Šibeniku, rodnom gradu braće Bonifacio, stari franjevački samostan konventualaca (utem. 1229), i da je sam Natale bio sahranjen u njegovu dvorištu. Braća Bonifacio bila su privržena konventualcima. I papa Siksto V., čija je djela Bonifacio veličao na svojim grafikama, bio je konventualac. Među mučenicima na lijevoj strani najniže grane spomenut je *i s. Nicolaus m.*, koji bi možda mogao biti sveti Nikola Tavilić, šibenski konventualac i mučenik iz 14. st., proglašen svetim 1971. godine. Ovo je rodoslovno stablo sigurno zanimljiv dokument i za povjesničare franjevačkog reda.⁸

8-11. Natale Bonifacio zacijelo je umjetnik koji je najviše od svih onovremenih grafičara pridonio širenju slave pape Siksta V. (papa od 1585. do 1590), i to one slave koja je počivala na graditeljskim pothvatima agilnog pape. No ti pothvati, među kojima se najčešće spominje plan za baroknu regulaciju grada Rima, što ga je za papu priredio i dobrim dijelom proveo arhitekt Domenico Fontana (1543-1607), nisu imali privatno-svjetojni karakter u smislu djelovanja zrelorenesansnih papa: naprotiv, oni su posvećeni ponovnom uspostavljanju reformacijom poljuljanog ugleda Crkve i učvršćivanju vjerskih institucija.

U tom je sklopu podizanje golemih egipatsko-antičkih obeliska s križevima ispred četiri rimske bazilike imalo označiti konačnu pobjedu kršćanstva nad poganstvom, pa u određenom smislu i nad »poganstvom« renesanse. Vrhunac je svakako bilo premještanje obeliska iza sakristije stare crkve svetog Petra na veliki trg ispred nove crkve i postavljanje golemog križa na njegov vrh. Taj se obelisk nalazio u središtu negdašnjeg Kaligulina i Neronova cirkusa, na čijim je ostacima djelomice podignuta stara bazilika sv. Petra.⁹

⁹ Vidi iscrpan situacijski plan u P. LATRUILLY, *Le Vatican et la basilique de Sainte Pierre de Rome*, Paris 1882, sv. 1, tabla 4. Za prikaz autentičnog položaja »guglie« prije premještanja v. J. BAPTISTA DE CAVALERIIS, *Urbis Romae aedificiorum illustrium que supersunt reliquiae summa cum diligentia a Ioanne Antonio Dossio*

Transport vatikanskog obeliska, inventor G. GUERRA, bakropis (396 x 600 mm) 1586. (izdao Bartolomeo Grassi)

Inženjerski projekt transporta obeliska, »guglie«, izradio je, pobijedivši na natječaju, papin arhitekt Domenico Fontana. Premještanje obeliska nadgledala su dvojica uglednih arhitekata, Bartolomeo Ammanati i Giacomo della Porta koji je izvodio završne radove na kupoli nove bazilike prema Michelangelovu modelu (posvećena 14. 5. 1590.). Ti su arhitekti odredili mjesto na koje je imao biti prenesen spomenik. Događaju je, u skladu s njegovim simboličkim značenjem, dan velik publicitet, kojem su u značajnoj mjeri pridonijele i Bonifacijeve grafike. Albertina posjeduje četiri slobodna lista na kojima se veliča ovaj grandiozni pothvat velikog pape. Sva četiri nastala su kao prigodni leci neposredno uz sam događaj, sva četiri izdao je rimski izdavač Bartolomeo Grassi. Prvi list nastao je suradnjom Bonifacija i pisca elogije papi Sikstu V, osobnog papina liječnika Castora Durante (umro 1590), ostala tri izradio je Bonifacio prema skicama slikara Giovannia Guerre (1544-1618), koji se i potpisao: *Io. Guerra lineavit et imprimi curavit*. Bonifacio dakle nije njihov autor, već izvođač u bakropisu.

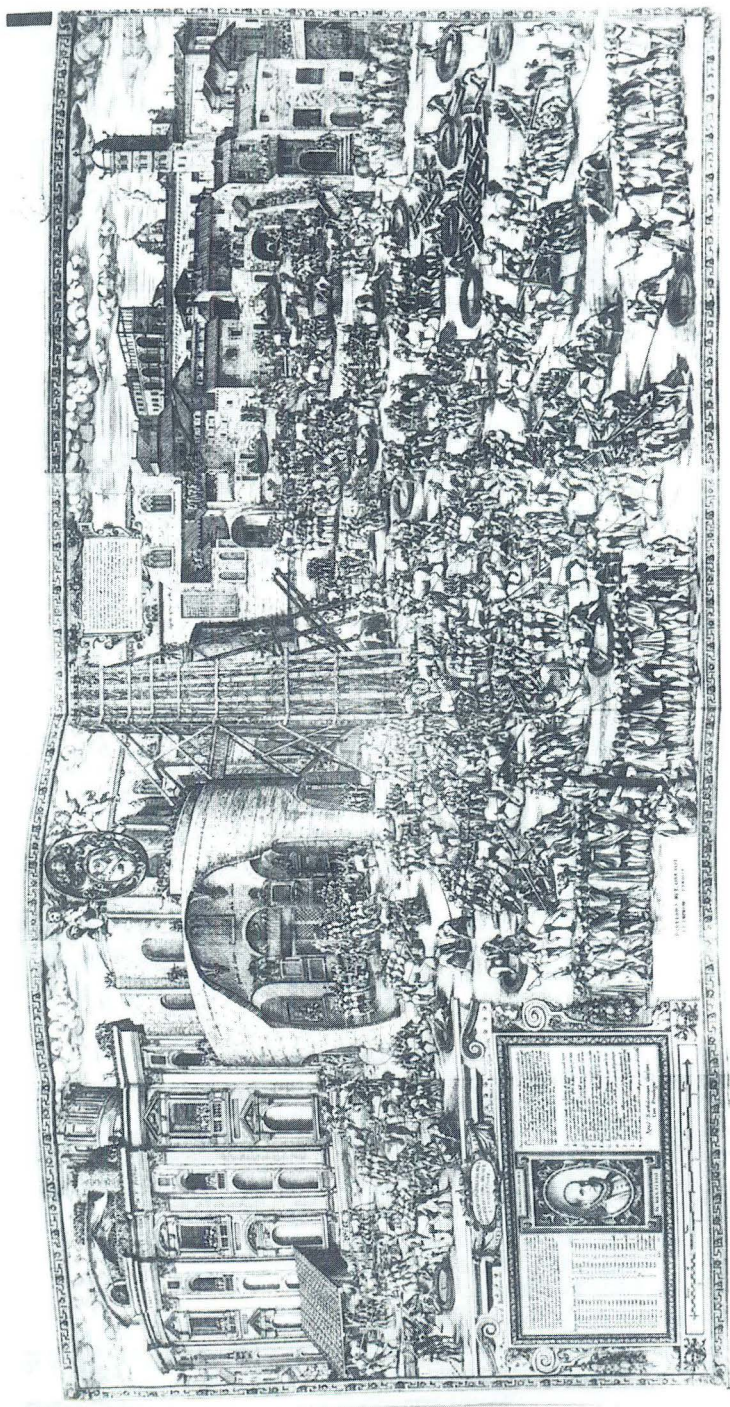
Prvi je list tehnički izrađen kao kombinacija bakropisa i knjigotiska, s drvoreznim šablonima kao ukrasnim okvirom. Bonifacio je u sredini prikazao novopodignuti obelisk, zabilježivši i natpise na sve četiri njegove *faciate*. U gornjim uglovima bakropisac je portretirao papu Dalmatinca i prikazao njegov grb koji podupiru dvije viktorijske, jedna s mačem, druga s palmom. Veličina ovog lista (523 x 360) uobičajena je u usporedbi sa sljedeća dva koji su izrađeni na više ploča i mjere otprilike: prvi (sl. 9) na dvije ploče 396 x 600 milimetara, drugi (sl. 10) na tri ploče 600 x 1100 mm. Ovaj posljednji najveći je Bonifacijev poznati list.

Na prvom listu prikazan je slijed inženjerskih i mehaničkih postupaka u transportu vatikanskog obeliska. Sasvim lijevo vidi se obelisk na prvotnom mjestu, iza sakristije stare crkve svetog Petra, a sasvim desno prikazana je *guglia* na svom novom položaju, sred trga na čijem se lijevom boku vidi vatikanska palača i okrajak stepeništa koje vodi prema novoj crkvi svetog Petra. Između ta dva položaja umjetnici, Guerra i Bonifacio, prikazali su, prema nacrtima inženjera Fontane, spuštanje obeliska, njegovo transportiranje preko tračnica i obelisk s križem na novome mjestu. Na dvije velike tabule, lijevo i desno, u gornjem dijelu slike opisan je cijeli postupak, a u središnjoj je ispisana opširna posveta papi, čiji grb s dvije alegorije (*religio* i *magnificencia*) resi gornji obod tabule.

U donjem dijelu okvira te ploče stavio je Bonifacio svoj potpis s velikim slovima rimske kapitale: NATALIS BONIFATIVS SEBENICENSIS AERE INCIDEBAT. Taj list bio je velik posao. Vjerojatno je njime Bonifacio ušao u plodnu suradnju s Guerrom i Fontanom, za kojega je poslije izradio niz velikih ilustracija, kao opremu knjizi »Della trasportatione dell' obelisco Vaticano e delle fabbriche di nostro Signore Papa Sisto V. fatte dal cavaliere

stilo ferreo ut hodiae cernuntur descriptae et Jo. Baptista De Cavaleriis aeneis tabulis inicisis representatae, Romae MDLXIX., tabla 34. (primjerak u Austrijskoj nac. biblioteci, Beč). V. također, L. VON PASTOR, Die Stadt Rom zu Ende der Renaissance, Freiburg i. B., 1916, str. 18 i d. Obelisk je dopola bio pod zemljom, i gotovo okomit. Fontana je predložio da ga se otkopa i položi na transportne vagone.

Priprema obeliska za transport, inventor G. GUERRA, bakropis (600 x 1100 mm), 1586. (izdao Bartolomeo Grassi)

Domenico Fontana architetto di sua Santita«, tiskanoj 1590. Toj knjizi koja

opširno i u svim stupnjevima opisuje i velikim slikama ilustrira prijenos obeliska nije tema samo ovaj obelisk, već i druga mnogobrojna djela arhitekture i urbanizma što ih je za papu Perettija izradio ili planirao Domenico Fontana. Sam Fontana bio je i autor predcrteža za ilustracije u svojoj knjizi.¹⁰

Kulminacija Bonifacijeve suradnje pri slavlju i propagandi posvećenoj premještanju obeliska zacijelo je golemi list izveden na tri ploče koji, pored kartuše s papinim grbom, ima i veliku bogato urešenu natpisnu ploču u čijoj je sredini medaljonski portret 34-godišnjeg Domenica Fontane. Gotovo identičan portret izradio je Bonifacio i za spomenutu Fontaninu knjigu. Na ukrasnom okviru velike ploče potpisao se i sam bakropisac: *Natal Bonifacio de Sebenico fece di Agosto 1586.*, dok se autor crteža potpisao na praznom polju s desne strane ploče: IO. GUERRA MUT. LINEAVIT ET IMPRIMI CURAVIT.¹¹

Ovaj list prikazuje veoma zanimljivu perspektivu rimske četvrti s velikom čistinom ispred sakristije stare bazilike svetog Petra, čistinom na kojoj sve vrvi od radnika zaposlenih oko pripremanja obeliska za prevoženje. Sam obelisk već je potpuno obložen drvenim skelama. Stara sakristija prikazana je s otvorom (*finta aperta!*), tako da se vidi njezina unutrašnjost i radnici s konjima i velikim koloturima za napinjanje užadi. Iza obeliska vidi se dugački kubus stare bazilike s romaničkim triforama. Na lijevoj strani uzdiže se pak monumentalno zide nove crkve sv. Petra, s još nedovršenom kupolom. Masa gledalaca popela se na sve okolne krovove, trijemove i stepeništa. U isticanju inženjerskog aspekta velikog pothvata očita je namjera da se oda priznanje i proslavi ne samo papa, nego i njegov arhitekt Domenico Fontana.

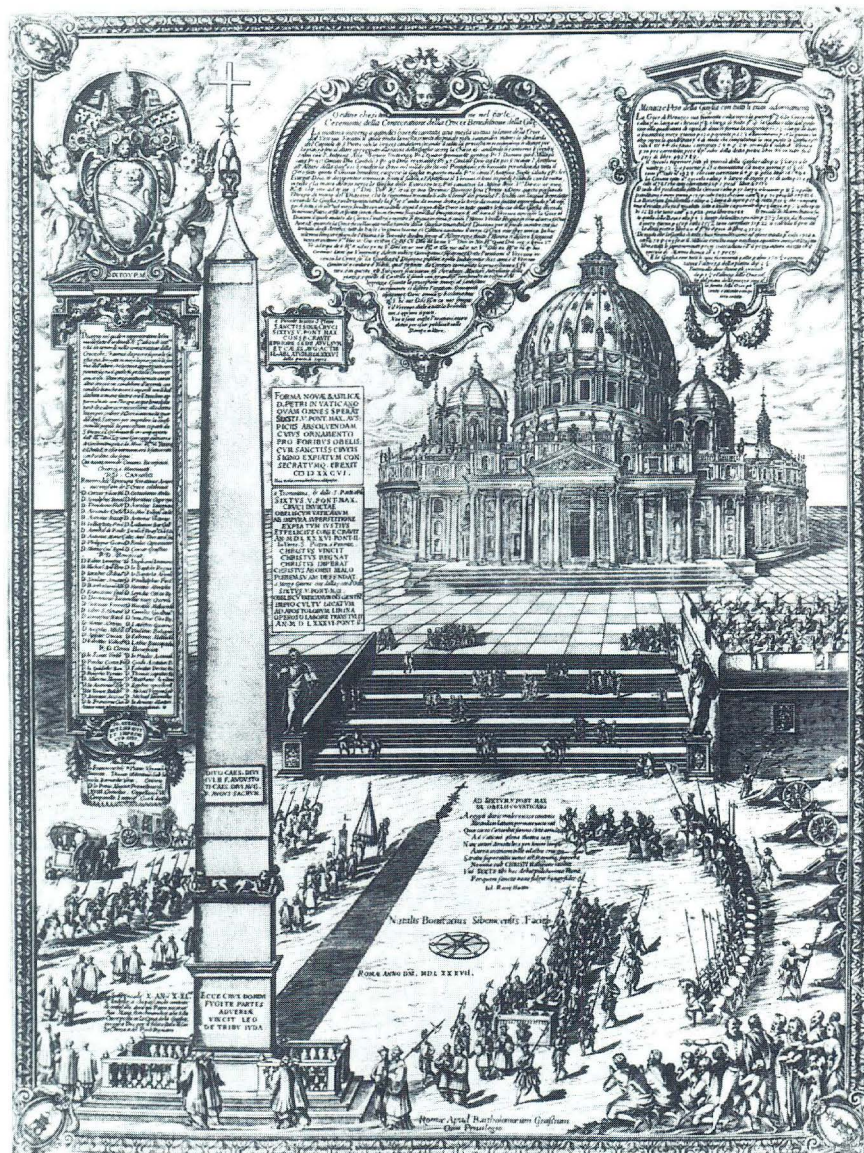
Spuštanje obeliska (obelisk je naime morao biti položen na tračnice za prijevoz) obavljeno je posljednjeg dana travnja 1586, a njegov prijevoz i podizanje u rujnu da bi se, kako je želio papa, izbjegle ljetne žege. Posvećenje križa, a time i cijelog obeliska, bilo je 26. rujna 1586. Tom događaju posvećen je treći veliki list (510 x 372) kojeg je »inventor« također Giovanni Guerra, a bakropisac Bonifacio.¹²

List je datiran 1587. godine, tiskan dakle koji mjesec nakon blagoslova križa, pa se ne može reći da poput prethodnih ad hoc dokumentira aktualni događaj. U njegovu je značaju mnogo više simboličke dubine, premda je i on,

¹⁰ Knjigu je sažeto predstavio L. DONATI, *Natale Bonifacio*, u: *Archivio storico per la Dalmazia* 3/1927, fasc. 13, str. 31-42. Oba velika lista (nalaze se u Vatikanskoj biblioteci) opisao je DONATI u svom članku iz 1933 (v. bilj. 7), str. 221-231. Od prvog lista Donati spominje i otisak 2. stanja, s izbrisanom adresom izdavača Bartolomea Grassija (nav. mj. str. 223).

¹¹ Taj list posjeduje Bogišićeva zbirka Hrvatske Akademije u Cavtatu. V. C. FISKović/LJ. GAŠPARović, *Katalog izložbe Bogišićeva zbirke iz Cavtata*, Zagreb 1959, str. 9. Također R. GOTTHARDI-SKILJAN, *Grafike Nataka Bonifacija*, Cornelisa Corta prema J. Kloviću, Martina Kolunića Rote i Andrije Medulića i njegovih kopista, Cavtat 1985, br. 1.

¹² List je sačuvan u dva stanja (prvo stanje je *ante litteram*), oba opisana i rep. u A. BACOTICH, *Due stampe assai rare di Natale Bonifacio da Sebenico (1538-1592)*, u: *Archivio storico per la Dalmazia*, 20/1935-36, fasc. 119, str. 479-496.

Posveta križa na obelisku, inventor G. GUERRA, bakropis (510 x 372), 1587.
(izdavač Bartolomeo Grassi)

barem u tekstualnom dijelu, iscrpan u opisivanju konkretnog događaja (ceremonija, molitva, psalama, popisa nazočnih klerika, opisa samog obeliska itd.). Okvir lista oponaša trodimenzionalni okvir slike, u čijim su uglovima medaljoni s papinskim simbolima brežuljaka. Prostor događanja idealna je

simbolička montaža sadašnjeg i budućeg vremena: stvarni obelisk nalazi se na trgu ispred nedovršene crkve koja je, međutim, prikazana u dovršenom obliku, prema Michelangelovoj maketi. Sama crkva također je na popločanom trgu, bez ikakvih građevina uokolo, te ne predstavlja toliko građevinu koliko simboličku nazočnost rimske Crkve, s dva apostolska prvaka na lijevoj i desnoj strani stepeništa. Na vrhu uspravljenog obeliska već je, umjesto stare brončane kugle, postavljen križ prikazan i na trgu, u prednjem planu s desne strane, među klericima koji ga blagoslivlju. Ta vremenska simultanost proizlazi iz pripovjednog i simboličkog sadržaja slike: autor prikazujući čin blagoslivljanja križa nije na takvom listu, nastalom *post festum*, obelisk mogao prikazati bez križa. Nije bez značenja ni to što je pored samog vrška obeliska na lijevoj strani postavljen grb pape Siksta V. Svojim je grbom papa uvijek nazočan na svakom od tih listova, a na ovome ga spominju i natpisi s obeliska, te kratki epigram Guilia Rossija upisan u »tlo« ispod stepeništa.

Silna propaganda koja je veličala papu uz ovaj i druge javne radove u Rimu našla je u to doba emfatički izraz u knjizi Cosima Gacia, naslovljenoj »*Dialogo di Cosimo Gaci nel quale... si parla poi delle valorose operationi di Sisto V P. O. M et in particolare del trasportamento dell Obelisco del Vaticano*«, čiji je predgovor datiran 5. 8. 1586. Pisac koji u svojoj knjizi opširno opisuje svaki simbolički element obeliska nastoji protumačiti papine motive za njegovo premještanje i naročito za postavljanje križa na njegovu vrhu. Najvažnija je papina misao bila *leuare interamente ogni restante di vana superstitione che d' intorno alla veneratione de bugiardi Dij de gli antichi fosse rimasa*. Nekoliko stranica ispred pisac se retorički obraća gradu Rimu i uzvikuje: *Questo è il tuo sommo Pontefice, et Sacerdote o Roma. Questo è il tuo supremo Re, et Signore. Questo è il tuo pietosissimo Pastore et Padre. Questo è il tuo accortissimo protettore et benefattore. Questo il medico delle tue piaghe, il maestro delle tue discipline, il corettore dei tuoi errori, il ristoratore degli tuoi danni, l' autore de tuoi beni, il fugatore de tuoi mali, gastigatore de rei, premiatore de buoni.*¹³ Ukratko, papine zasluge za Rim, koji se u ovom slučaju može smatrati personifikacijom Crkve, bezmjerne su i neprolazne.

12. Na njih se odnosi i naredni list iz 1589. koji prikazuje takozvane Dioskure (515 x 375). Dvije grupe skulptura iz bivših Konstantinovih termi, od kojih je prema legendi jedna Fidijina, a druga, kao vjerna kopija prve (zapravo su obje rimske kopije grčkih originala), Praksitelova. Siksto V. dao ih je obnoviti i postaviti na Kvirinal. Taj novi aranžman, s cjelovitim natpisima, nacrtao je i ovaj put Giovanni Guerra i posvetio ga kardinalu Aleksandru Peretti, nećaku pape Siksta V. Premda na listu nema Bonifacijeva potpisa, lako je po analogiji s dosad opisanim listovima, s načinom njihove izvedbe i ukrašavanja, zaključiti da je Šibenčanin i ovaj put prenio na bakrenu ploču Guerrin crtački predložak. Aleksandar Peretti bio je u to vrijeme naslovni kardinal crkve svetog Jeronima, čiju je novogradnju potakao papa Siksto V., a pripadala je hrvatskoj bratovštini u Rimu koje je Bonifacio bio članom.¹⁴

Sam prikaz nema vrijednost invencije, nego reprodukcije kiparsko-arhitektonskog spomenika. No i ovdje je glavni motiv njegova nastanka

¹³ Citati sa str. 51 i 39.

¹⁴ BURIĆ (bilj. 2), str. 27.

Signa Alexandri magni (tzv. »Dioskuri«), inventor G. GUERRA, bakropis, 515 x 375), 1589.

veličanje pape čiji je grb umetnut u tjemenu središnjeg luka tog spomenika koji gradnjom oponaša rimski slavoluk. Ispod grba opet se, gotovo ne manje od »Dioskura«, ističe neobična fontana »sagrađena« od papinskih brežuljaka s osmokrakom zvijezdom na vrhu. Slapovi vode izbijaju iz triju kruna kojima su okrunjeni brežuljci. Ti su brežuljci, kakve vidamo na brojnim rimskim

spomenicima i mnogim papinskim grbovima, oni »monti d' Israele« koje, kako primjećuje C. Gaci, spominje prorok Ezekiel i koji simbolički predstavljaju univerzalnu Crkvu. I brežuljci i osmokraka zvijezda pripadaju grbu pape Perettija. Na taj način dva se poganska kipa iz antičkog doba i ovdje pojavljuju »pokršteni« kršćanskim znakovljem.¹⁵

13-15. Sa Sikstom V. povezana su 'izravno ili neizravno' i dva lista koja prikazuju Bogorodicu čije su se slike častile u rimskim crkvama. Prva, zacijelo popularnija, nalazila se u bazilici sta. Maria Maggiore. Tu je baziliku papa izabrao kao svoju grobnu crkvu i u njoj je dao podići svoju kapelu. Gradnju je vodio Domenico Fontana, a u kapeli je ugrađen i relikv svetih betlehemske jaslice, po kojem je i nazvana »kapela del presepio«. Tu kapelu prikazao je Bonifacio i u već spomenutoj Fontaninoj knjizi.¹⁶

No čudotvorna slika Bogorodice u Bonifacijevo se doba nalazila u ciboriju iz 13. st. koji je bio postavljen u glavnoj lađi bazilike. Slika, poznata i kao *Salus populi romani* ili *Mater Dei dignissima*, poslije je prenesena u kapelu pape Pavla V. (kapela Paolina). Urešena bogatim okvirom posvećena je od samoga pape 27. siječnja 1613. Slika tipa »hodegitrije« prema legendi je djelo svetoga Luke, ali se čini da potječe iz petog stoljeća (Cellini). Prema pobožnoj legendi ona je nošena u procesiji 590. za pape Grgura Velikog, spasila Rim od kuge. Bonifacio prikazuje Bogorodicu s Djetetom ispred njoj posvećene Bazilike, tako da se vidi i obelisk što ga je dao podići Siksto V. Iza obeliska se jasno ističe oblik papine nove kapele, koja stilom gradnje snažno odudara od romaničkoga gabarita stare crkve. Crtaču je dakle zanimljiviji i za simboličku svrhu prikladniji bio pogled s »donje« strane, s padine Eskvilina,

¹⁵ ...quali monti significanti l' universal fabrica della Chiesa il Papa seguitando l' ordine artificiale hà fatti collocare sopra il loro fondamento, che è Pietro, figuratoci nella pietra della Guglia. str. 56. Brežuljci su, dakle simbol koji se odnosi na Ezekielovo proročanstvo (37. poglavlje) o jednom stadi i jednom pastiru, a stavljeni su na vrh obeliska, čiji kamen je simbol sv. Petra, »stijene«. Brežuljci se, u skupini od tri ili šest, pojavljuju na grbovima mnogih papa. Prije Siksta V. imao ih je u svom grbu papa Julije III. (tri brežuljka) a nakon Siksta V. po tri ili šest brežuljaka imalo je u svom grbu više papa, u novije doba primjerice papa Pavao VI. O simboličkim slikovnim programima koji učeno, slojevito, katkad i hermetički, tumače papine pothvate izvedene s ciljem preobrazbe poganskog duha u kršćanski vidi izvrsnu studiju C. MANDEL, *Felix culpa and Felix Roma: On the program of the Sixtine Staircase at the Vatican*, u: *The Art Bulletin*, March 1993, vol. LXXV, str. 65-90.

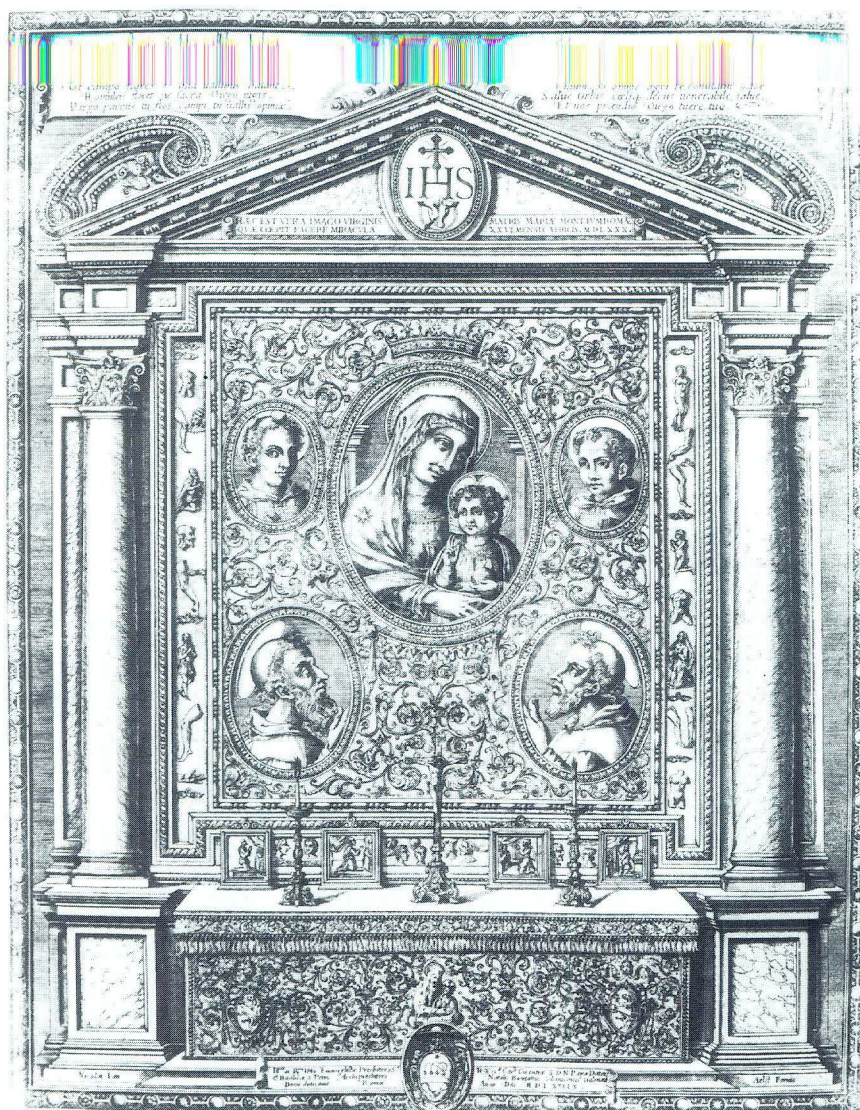
¹⁶ Papa Siksto V. bio je franjevac, pripadnik reda koji je osobito štovao Bogorodicu. Porijskom iz Dalmacije, papa je za svoju grobnu crkvu izabrao onu u kojoj su se nalazile relikvije sv. Jeronima, također Dalmatinca. Domenico Fontana bio je osobito ponosan na svoje djelo jer je u njegovoj knjizi kapeli posvećeno sedam velikih bakropisa koji prikazuju: folio 40 tlocrt kapele, folio 42 vanjsko pročelje kapele, folio 44 unutarnji presjek kapele prema zapadu, folio 46 unutarnji presjek prema istoku s papinim kipom koji adorira betlehemsku relikviju, folio 49 pogled na zid s grobnicom pape Pia V., folio 51 i folio 52, prikaz premještanja betlehemske relikvije sa starog mjesta na novo. Za sliku *Salus populi romani* vidi studiju P. CELLINI, *La Madonna di S. Luca in S. Maria Maggiore*, Roma 1943., te knjižicu A. MARTINELLI, *Visitiamo santa Maria Maggiore su l' Esquilino*, Firenze 1970, s reprodukcijom u boji.

Vera effigies sanctae Mariae Maioris de Urbe, bakropis (490 x 385), 1589.

nego »uobičajeniji« pogled s ravnog trga ispred crkve (današnja Piazza di s. Maria Maggiore). Zanimljivo je da Bonifacio ne »reproducira« poznatu ikonu s pozadinom i okvirom nego predstavlja Bogorodicu s Djetetom kao »žive« osobe, posrednike i zagovornike u otvorenom prostoru ispred crkve.

Drugi Bonifacijev bakropis (dim. 490 x 385) prikazuje Bogorodicu s Djetetom umetnutu u cjelinu oltarnog monumenta. Slika se, kako piše u naslovu lista, nalazila u crkvi »Sta. Maria Montuim Romae«. Ta crkva, danas

Haec est vera imago Virginis Matris Mariae Montium Romae, bakropis (490 x 385 mm), 1589.
(izdavač Nicolaus van Aelst)

S. Maria ai Monti, nalazi se u rimskoj četvrti Monti, u podnožju Eskvilina. Na njezinu mjestu stajao je napušteni samostan klarisa, u čijem je sjeniku u travnju 1579. čudom otkrivena zidna slika Bogorodice s Djetetom. Odmah su se počela događati čudesa koja su sliku učinila popularnom u Rimu.¹⁷

¹⁷ Opširno o crkvi i slici v. W. BUHOVIECKI, *Handbuch der Kirchen Roms*, sv. 2, Wien 1970, str. 793–801. O čudotvornoj slici piše Pietro Martire Felini u knjizi P. M. FELINI / P. PARISIO, *Trattato nuovo delle cose maravigliose dell' alma città di Roma (...) et de Tutte le antichità figurate d' essa Città (...)*, Rim, 1625. Prema

Dva andela krune Bogorodicu, bakropis (358 x 255 mm)

U znak poštovanja papi na antependiju oltara s lijeve i desne strane prikazana su dva njegova sićušna grba uklopljena u dekoracijski crtež na tkanini. Ovaj, kao i prethodni list, posvećen je kardinalu Evangelisti Kusentiu, njegov grb nalazi se u središnjem dijelu podnožja svake slike. Kardinalu je oba lista posvetio osobno Bonifacio, a njihov izdavač bio je Nicolaus van Aelst. Godina izdanja je 1589. Premda je riječ o »reprodukciji« sličnih »ikona«, prikazi Bogorodica osjetno se razlikuju. Bizantski stil izvornih slika preslojen je renesansno-manirističkim Bonifacijevim *disegnom*. Na slici *Salus*

Feliniju prvo čudo se dogodilo 26. travnja 1580. kad je progledala jedna slijepa žena imenom Anastazija. Nakon toga uslijedila su druga čudesa, podignuta je nova crkva itd. Bonifacio sa svojim listom prati aktualne događaje. U duhu katoličke obnove slavi se Bogorodica, čašćenje koje prodire dublje u pučke slojeve. Prema Buhowieckom slika je u obliku položenog pravokutnika s dva trokutasta izbočenja na bočnim stranama. U sredini Bogorodica s Djetetom sjedi na gotičkom tronu obučena u haljinu ukrašenu zvijezdama. Uz nju su i četiri sveca: stoje sv. Stjepan i sv. Lovro, kleče sv. Franjo Asiški i sveti Augustin. Slika, vjer. iz 14. st., stilski je pod utjecajem sienske škole.

populi Romani koja Bogorodicu prikazuje skoro do koljena vidi se veliko tijelo cijelog Isusa kojega čvrsta i uspravna majka snažno hvata objema rukama da joj ne klizne. Pri tome dva prsta desne ruke priprema za pokret blagoslova. Na drugoj slici svi su likovi uokvireni medaljonima između kojih se prostire bogata dekorativna pozadina. Iz položaja svetaca može se naslutiti da gornji par (sv. Stjepan i sv. Lovro) stoji, a donji par (sv. Franjo i sv. Augustin) kleči. Prostornost i živa trodimenzionalnost prve slike ovdje se pretvara u maštoviti dekorativni sklop s medaljonskim portretima svetih osoba. No i ovdje, oponašajući način izrade grafičkih portreta svoga doba, Bonifacio teži da licima udahne zbiljsku životnost.

Treća slika (sl. 15) koja prikazuje »anonimnu«
Bogorodicu najjednostavnija je i najmanja formatom (dim. 358 x 255). Sveti lik prikazan je do polovine poprsja s dva anđela koji lebdeći podržavaju krunu iznad njegove glave s aureolom. Možda se i ovdje radi o »portretu«
Bogorodice iz s. Maria Maggiore, jer njezina je slika ukrašena parovima lebdećih anđela. No nedostaje velika zvijezda koja bliješti na desnom ramenu Bogorodice s ikone. Bonifacijeva jednostavna i ljupka ikona za puk nema posvete ni adresu izdavača. Na njoj se potpisao samo bakropisac sa skraćenim prezimenom, kao *Natalis Bous Faecit*. Njegov razigran, lagan i prpošan, ne uvijek anatomski obvezan crtež sa snažnim svjetlosnim kontrastima, katkad sumaran, katkad minuciozno detaljan, jednostavnom prikazu podaje draž manirističnog nemira. Ikonička tamna praznina pozadine i naglašena aureola čine kontrast prisnoj otvorenosti izraza ove simpatične Madone.

GRAPHISCHE BLÄTTER VON NATALE BONIFACIO IN DER ALBERTINA

Milan Pelc

Italienische Wissenschaftler wie L. Donati, A. Bacotich, R. Almagia und andere, die sich mit dem graphischen Werk von Natale Bonifacio (kroatisch Božo Bonifačić, Šibenik 1537 - Šibenik 1592) auseinandergesetzt haben, haben vorwiegend seine in Italien aufbewarten Blätter und von ihm illustrierte Bücher behandelt und veröffentlicht. Jedoch befinden sich in der Wiener Albertina 15 Einblattradierungen Bonifacios, die aus allen Perioden seines Schaffens stamen und verschiedene thematische Aspekte seiner graphischen Tätigkeit illustrieren. Einige unter diesen Blättern sind bis jetzt weder erfasst noch veröffentlicht worden (Abb. 1, 7, 13, 14, 15). Die meisten unter ihnen gehören der Gattung der populären Graphik. Eine Radierung aber (die Darstellung des Archipels *Tremiti*) vertritt die reiche kartographische Tätigkeit Bonifacios. Einige Blätter illustrieren in einer repräsentativen Weise die epochenmachenden Bauunternehmungen des Papstes Sixtus des V. in Rom, deren Ausführung in den Händen des päpstlichen Architekten Domenico Fontana lag. In den meisten Fällen war Bonifacio kein Erfinder, er war der Radierer. Doch bei der Ausführung der zeichnerischen Vorlagen fand er zu einem persönlichen graphischen Stil und zu einer Kunstfertigkeit, die ihn noch zu Lebzeiten berühmt gemacht hat.